

СУЧАСНЕ ШЕВЧЕНКОЗНАВСТВО: КОНТЕКСТИ

Олександр БОРОНЬ

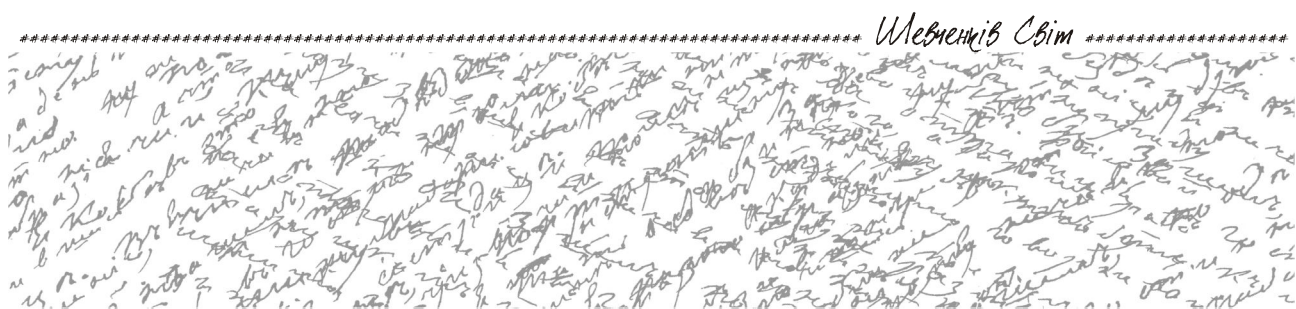
УДК 821.161.2.09 Т. Шевченко

ШЕВЧЕНКОЗНАВСТВО НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ: СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

У статті стисло описано основні шевченкознавчі видання за останні 15 років. Названо кілька перепон, які перешкоджають динамічному розвитку шевченкознавства, окреслено перспективи подальших досліджень спадщини Шевченка.

Ключові слова: шевченкознавство, розвиток, актуальне завдання.

Найбільшим досягненням шевченкознавства 2000-х рр. стала поява друком оновленого академічного видання спадщини Шевченка – Повного зібрання творів у 12 томах (2001–2014). Порівняно з попередніми виданнями, томи літературної спадщини (2001. – Т. 1–2; 2003. – Т. 3–6) містять кілька недрукованих листів Шевченка, тексти новознайдених автографів, факсимільних копій із них, списків, частина з яких має виправлення рукою Шевченка; уточнено й змінено вибір основного тексту деяких творів: «Думка» («Тяжко важко в світі жити...»), «Тополя», «Думка» («Нащо мені чорні брови...»), «Давидові псалми» та інші. Томи 7–11 (2005. – Т. 7; 2013. – Т. 8–9; 2014. – Т. 10–11) – це всеохопне осмислення образотворчого доробку Шевченка з урахуванням набутків останнього півстоліття. У 12-му томі передруковано літопис життя і творчості митця авторства П. Жура, вміщено фотографії Шевченка, інші матеріали, зокрема розділ виправлень і доповнень.

Як фундаментальне багатопрофільне підсумкове видання було заплановано Шевченківську енциклопедію в 6 томах (спершу – у 4 томах), покликану висвітлити всі грані творчої особистості Шевченка. Її підготовку розпочато ще 1993 р. з укладання словника. Широке розгортання роботи над енциклопедією мало наслідком активізацію шевченкознавчих студій в Україні та за її межами. Редакція ініціювала написання низки статей для видання, водночас вони з'явилися в науковій періодиці, увійшли в збірники праць одного автора чи в колективні монографії. До таких видань належать книжки Н. Слухай і Ю. Мосенкіса «Мовна символіка і міфопоетика текстів Тараса Шевченка» (2006), Ю. Барабаша «Тарас Шевченко: імператив України: історіо- й націософська парадигма» (2004), «Просторінь Шевченкового Слова: Текст – контекст, семантика – структура» (2011) та ін. В останній із названих праць дослідник порушив ряд актуальних проблем шевченкознавства: поетична історіософія митця, наскрізні мотиви й теми його творчості, диференційна Шевченкова рецепція постаті Сковороди тощо. Кілька творів проаналізовано в структурно-семантичному ключі. Колективну монографію «Теми і мотиви поезії Тараса Шевченка» (2008) склали тексти однойменного гасла в Шевченківській енциклопедії – одного з найбільших обсягом у виданні. Статті з Шевченківської енциклопедії – блок «Побут Шевченка» («Помешкання», «Одяг», «Гроші», «Кулінарні смаки»), розвідки «Зовнішність і антропологічні риси Шевченка», «Здоров'я Шевченка», «Психологічний тип Шевченка», «Жінки в житті Шевченка» тощо – під іншими назвами об'єднано в книжці «Тарас Шевченко у приватному житті» (2014) – новаційному для шевченкознавства виданні. Кілька статей Н. Чамати для Шевченківської енциклопедії увійшли до її збірки «Лірика Тараса Шевченка» (2014).

Вихід друком капітальної Шевченківської енциклопедії в шести томах (2012–2015), в якій підбито підсумки півторасторічної історії шевченкознавства, знаменує завершення цілого періоду в розвитку науки про Шевченка, коли, як уявлялося, у межах одного – нехай і кількатомного – видання можна несуперечливо осмислити всі аспекти поетики Шевченкової творчості, дати вичерпний опис фактів, що стосуються життя поета, його оточення, перекладів, рецепції доробку й постаті в мистецтві (образотворчому, словесному, музичному тощо), запропонувати аналіз усіх літературних і живописних та графічних творів і т. д.

Біографії Шевченка та його оточення в ці роки поповнилися кількома новими фактами, з'ясованими в розвідках В. Дудка (див. його збірку «Тарас Шевченко: джерелознавчі студії», 2014), Г. Зленка (статті різних років об'єднано в збірку «Відсвіти Тараса Шевченка: Розповіді про пошуки і знахідки», 2009) та інші. Запропоновано обґрунтовані текстологічні уточнення до творів поета у публікаціях О. Федорука. Помітно стимулювала студії в цьому напрямку поява перекладу базової для шевченкознавства книжки П. Жура «Труди і дні Кобзаря: Літопис життя і творчості Т. Г. Шевченка» (2003). Наукову редакцію українського перекладу здійснили М. Павлюк і В. Судак, завдяки зусиллям яких спершу видану російською мовою ще 1996 р. працю П. Жура було суттєво удосконалено. Поглибленню біографічних досліджень сприяло й видання збірника мемуарів «Спогади про Тараса Шевченка» (2010), що здебільшого повторювало попередні два (1982 р. та 1988 р.), які упорядкували В. Бородін і М. Павлюк. Однак воно має важливі відмінності: тексти подано мовою оригіналу, за винятком польських,

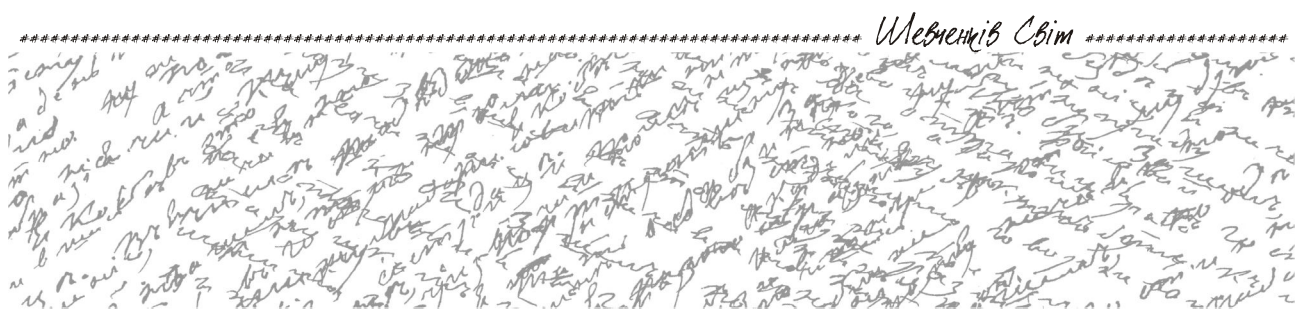

перекладених українською, додано спогади Л. Полусмак у запису К. Широцького та листи Г. Честахівського до Ф. Черненка, у деяких випадках уточнено або повернуто за першодруком авторські назви мемуарів, поновлено низку купюр, до яких були змушені вдаватися упорядники під тиском радянської цензури, модернізовано примітки з урахуванням деяких джерелознавчих розшуків двох останніх десятиліть. Втім, цей збірник не зняв потреби в підготовці науково-критичного кількатомного видання з ґрунтовним довідковим апаратом.

Активно розвивалися порівняльні студії поезії Шевченка. Статті М. Ласло-Кучук, присвячені компаративному аналізу поезії Шевченка в широкому контексті європейських літератур доби романтизму, склали її збірку «Творчість Шевченка на тлі його доби» (2002). Монографія Є. Нахліка «Доля – Los – Судьба: Шевченко і польські та російські романтики» (2003) суттєво збагатила вивчення Шевченкової творчості в генетично-контактних зв'язках і типологічних відношеннях із доробком визначних польських та російських романтиків. Нестандартним підходом вирізняються розвідки Є. Лебідь («Метатекст поезії Тараса Шевченка та українська література: давня і нова доба», 2012) і О. Яковини та О. Слободяна («Тарас Шевченко: істина – некомунікативна реальність», 2013). Крім того, протягом 2014 р. з'явилися книжки М. Жулинського «Шевченко: повернення в «нашу Україну»», Р. Радишевського «Літературознавча шевченкіана діаспори та польська рецепція Т. Г. Шевченка» та інші.

До збірника наукових праць В. Смілянської «Шевченкознавчі розмисли» (2005) увійшла суттєво доповнена й перероблена монографія ««Святим огненным словом...» Тарас Шевченко: поетика» (вперше видано 1981), в якій підсумовано багаторічну працю дослідниці над феноменологічною характеристикою взаємин суб'єкта викладу – об'єкта зображення – адресата. Опубліковано також і розвідки з проблем сучасної рецепції поезії та постаті Шевченка, текстології, комплексно проаналізовано твори «Варнак», «І мертвим, і живим...», «Катерина», «Марія», «Москалева криниця» та інші. Феномену Шевченкового поетичного генія присвячено монографію В. Пахаренка «Шевченко як геній. Природа, своєрідність і стратегії інтерпретації геніальності поета» (2013).

Поява друком книжки І. Дзюби «Тарас Шевченко. Життя і творчість» (2005; 2-ге видання – 2008; як 4-й том «Історії української літератури» у 12 томах – 2014) заповнила прогалину в царині синтетичного прочитання постаті та творчості Шевченка: автор уникнув переказу хрестоматійних оцінок, а загальновідомі факти подав із нової перспективи. Помітне місце в книжці займає інтерпретація світоглядних засад Шевченка. Цілком виправданим стало звернення до реалій часу, широкі екскурси в російську й ширше – європейську історію. Поезію Шевченка органічно розглянуто в тісних зв'язках зі світовою літературою. Дзюба поєднав естетичний аналіз із неупередженим витлумаченням актуального змісту поезій Шевченка, не оминаючи водночас соціальних аспектів його доробку. У науково-популярному біографічному нарисі Л. Ушкалова «Тарас Шевченко» (2009), орієнтованому на широке читацьке коло, коротко викладено життєпис і концептивно окреслено окремі моменти творчості Шевченка. У стислому форматі літературознавець дав уявлення про поета як життєлюбну людину з трагічною долею, непересічну особистість.

П. Ротач став автором першої крайової шевченківської енциклопедії «Полтавська шевченкіана» (Полтава, 2005–2009. – Кн. 1–2): до видання увійшли довідки про персоналії з оточення Шевченка, дослідників його творчості, авторів літературних, музичних, малярських та інших творів на шевченківську тематику, – всі так чи інакше пов’язані з історичною Полтавщиною. Кілька монографій темі «Шевченко і Москва» присвятив В. Мельниченко («Тарас Шевченко і Михайло Грушевський на Старому Арбаті», 2006; «“На славу нашої преславної України” (Тарас Шевченко і Осип Бодяньський)», 2008; «Тарас Шевченко в Москві», «Тарас Шевченко: “Мій великий друг Щепкін”», обидві – 2009), узагальнивши спостереження в авторській «енциклопедії-хроноскопі» «Шевченківська Москва» (2009). Екзистенційно-етичну проблематику у творчості Шевченка досліджують В. Мовчанюк (численні статті) та В. Пахаренко, зокрема останній – у «Начерку Шевченкової етики» (2007). Науковець зосередився на джерелах та змісті Шевченкової етики, не оминувши увагою й питання теодицеї.

Інтермедіальні аспекти спадщини Шевченка в нерозривній єдності його творчої особистості як художника й письменника проаналізовано в монографічному нарисі Л. Генералюк «Універсалізм Шевченка: взаємодія літератури і мистецтва» (2008). Їй також належить видання «“Святим дивом сяють храми Божі”»: храми України в малярстві, поезії, прозі Шевченка» (2013). «Мистецтво живописання словом», застосовуючи потенціал рецептивної поетики, розглянув Г. Клочек у книжці «Поетика візуальності Тараса Шевченка» (2013).

В. Яцюк у збірці статей «Малярство і графіка Тараса Шевченка: спостереження, інтерпретації» (2003), етапній у мистецькому шевченкознавстві, переконливо уточнив датування й назви низки живописних і графічних творів художника, спробував з’ясувати обставини й час появи малюнків у його дорожніх альбомах, послідовність роботи над офортом «Дві дівчини», запропонував низку нових атрибуцій, не всі з яких, щоправда, згодом підтвердилися. У книжці «Шевченківська листівка як пам’ятка історії та культури, 1890–1940» (2004; 2-ге доповнене видання – 2008) В. Яцюк досліджував філокартичну шевченкіану. 2004 вийшло друком його науково-популярне видання «Віч-на-віч із Шевченком», в якому репродуковано й прокоментовано іконографію митця 1838–1861 рр.

Реконструкцію історії шевченкознавства в межах одного вишу запропонував авторський колектив кафедри історії української літератури і шевченкознавства Київського університету в нарисі «Шевченкознавство у Київському національному університеті імені Тараса Шевченка» (2004; 2-ге доповнене і перероблене видання – 2011). Викладачі кафедри видали також колективну працю «Орю свій переліг... та сію слово» (2012) з проблем філософського витлумачення Шевченкової спадщини. У монографії професора згаданого університету С. Росовецького «Тарас Шевченко і фольклор» (2011) здійснено плідну ревізію деяких стереотипів у баченні фольклоризму поета. С. Росовецький зосередився на невирішених питаннях, прагнучи подати цілісне бачення фольклористичного шевченкознавства. Помітне місце в книжці посідає аргументована критика кількох текстологічних рішень, реалізованих у Повному зібранні творів у 12 томах. Розглянуто структурний рівень та особливості поетики фольклоризму Шевченка й відбиття жанрових форм українського фольклору в його творчості. Монографія містить цілу низку нових узагальнень, деталей, цінних доповнень, у тому числі й

до реального коментаря останнього академічного видання, виправлення ustalених фактичних помилок тощо.

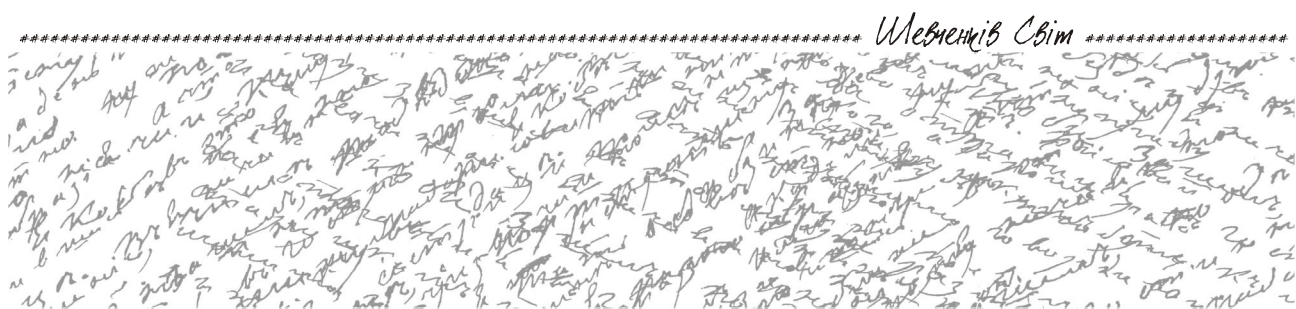
У монографії Ю. Дядищевої-Росовецької «Фольклор і поетичне слово Тараса Шевченка» (2001) проведено лінгвостилістичне вивчення поетичного слова Шевченка в його усно-традиційних витоках. 2006 р. перевидано монографію А. Мойсієнка «Слово в аперцепційній системі поетичного тексту: Декодування Шевченкового вірша», вперше надруковану 1997 р.

Вагоме значення для збагачення першоджерельної бази шевченкознавства має зведення матеріалів «Тарас Шевченко в критиці», перший том якого (2013) охоплює прижиттєві публікації про митця.

Протягом 2001–2014 рр. опубліковано кілька науково-допоміжних бібліографічних показників, різноманітних каталогів шевченкіани із фондів бібліотек і музеїв, каталогів шевченківських виставок тощо: «Збірник праць наукових шевченківських конференцій (1952–2002): Показчик змісту» (2002), «Видання Тараса Шевченка в Україні (1840–1923)» (2010), «Видання творів Тараса Шевченка у фондах музею “Кобзаря”» (2010), «Видання творів Тараса Шевченка та графічної шевченкіани» (2011), «Тарас Шевченко: мозаїка цілості: Каталог виставки шевченкіани зі збірки Володимира Яцюка» (2012), «Шевченко-художник: Бібліографічний показчик (1839–2012)» (2013–2014. – Т. 1–2). За відсутності вичерпного опису л-ри про життя й творчість Шевченка незамінними стали матеріали до бібліографії «Тарас Шевченко (1989–2004)» (2004, 2005), підготовлені в Національній парламентській бібліотеці за участі Інституту літератури. Повнотою матеріалів і точністю описів вирізняється показчик «Тарас Григорович Шевченко: Бібліографія видань творів, 1840–2014» (2014), який уклали працівники Національної бібліотеки ім. В. І. Вернадського. У ньому на широкій джерельній базі, у тому числі світових електронних ресурсів, зокрема каталогів національних бібліотек світу, описано всі відомі окремі видання творів Шевченка не тільки мовою оригіналу, а й у перекладах.

Нових обертів в останнє десятиліття набула публікація факсимільних, фототипічних та репринтних видань Шевченка та праць про нього. 2008 року С. Гальченко підготував факсимільне видання за оригіналом ілюстрованого рукописного альбому М. Башилова та Я. де Бальмена, написаного польсько-латинською транслітерацією, – «Wirszy T. Szewczenka» (1844), 2010 р. – реконструкцію Шевченкового «Другого “Кобзаря”» (поезії 1843–1847 рр.), 2012 р. – нове факсимільне відтворення альбому 1845 р., 2013 р. – «Більшої книжки», збірки «Три літа». Вперше з’явилося факсиміле альбому 1841–1844 рр. (Шевченко Т. Г. Альбом малюнків. 1841–1843 рр. – К., 2013). У ювілейному році С. Гальченко зробив (спільно з Н. Лисенко) науковий опис колекції шевченкіани, переданої заходами Української вільної академії наук у США – в Україну (Повернені шевченківські раритети. – Дніпродзержинськ, 2010). Протягом 2014 р. в упорядкуванні С. Гальченка та з його коментарями видано збірки «Кобзар: вибрана поезія», «Кобзар» кишенькового формату, адресований українським воїнам на фронті (кілька накладів на пожертви небайдужих громадян), факсимільні відтворення «Кобзаря» 1840 р., видання 1844 р. «Чигиринський Кобзар і Гайдамаки», рукописної «Малої книжки» (із розшифровкою автографа) та інші.

Репринтне видання класичної праці В. Доманицького «Критичний розслід над текстом “Кобзаря” Шевченка» (1907) вийшло 2008 р. у Черкасах, де таким

самим способом 2013 р. видруковано й том листування, який у складі незавершеного Повного зібрання творів Шевченка підготував С. Єфремов. (1929. – Т. 3). О. Федорук упорядкував факсимільне видання поеми «Гайдамаки» (2013) у комплекті з книжкою, яка містить критичний текст твору за першодруком і його дослідження «Перше видання Шевченкових “Гайдамаків”: Історія книжки»; третя книжка – монографія Г. Грабовича «Шевченкові “Гайдамаки”: Поема і критика».

Помітно активізувалася републікація проскрибованої в радянський час або призабутої шевченкознавчої спадщини. Перевидано багато праць видатних дослідників: «З психології творчості Шевченка (2001) С. Балея, «Шевченкознавчі студії» (2002) П. Филиповича, «Т. Шевченко. Інтерпретації» (2003) С. Смаль-Стоцького, «Тарас Шевченко» (2002, 2003) та «Грамотично-стилістичний словник Шевченкової мови» (2011) І. Огієнка, «Шевченкознавчі студії» (2008) С. Єфремова, «Як творив Шевченко-поет» (2009) П. Зайцева, «Звенигородщина. Шевченкова батьківщина з погляду етнографічного та діалектологічного» (2009) А. Кримського, «Життя і твори Тараса Шевченка» М. Чалого (2011), «Шевченкознавчі праці» Ф. Ващука (2011), «Дослідник на ниві шевченкознавства» (2011) – збірка наукових статей М. Мацапури, «Тарас Шевченко» М. Шагінян (2013) та інші. Деякі праці еміграційних шевченкознавців зібрано у двох випусках «Хроніки-2000» (2010. – Вип. 3–4) – «Зарубіжне шевченкознавство: (З матеріалів УВАН)». Побачили світ і вагомі дослідження спадщини видатних шевченкознавців, наприклад «Шевченкознавчий дискурс Сергія Єфремова у контексті українського літературознавства» (2013) О. Меленчук.

У ці роки з'явилося кілька навчальних видань із шевченкознавства, орієнтованих як на школярів, так і студентів вишів. Широке визнання серед учителів здобув нестандартний посібник В. Пахаренка «Шкільне шевченкознавство» (2007). У вишівському посібнику Б. Мельничука «Українська поетична шевченкіана» (2010) окреслено параметри та закономірності функціонування художньої шевченкіани, зокрема віршованої, з її майже 170-літньою історією – від прижиттєвої до наших днів. Автор докладно розглядає випробувані часом найкращі зразки вітчизняної шевченкіани, не замовчуючи художні прорахунки поетів. Доповнює посібник «Мала антологія української поетичної шевченкіани». У серії «Тарас Шевченко: текст і контекст» в упорядкуванні В. Пахаренка побачили світ поеми «Катерина» (2009), «Гайдамаки» (2011), «Великий льох», «Марія» (обидві – 2013, співупорядник – Ю. Гончар) у супроводі із присвяченими їм науковими й методичними розвідками.

На різноманітних наукових конференціях шевченкознавці регулярно виголошують доповіді, обмінюються думками з актуальних проблем, координують зусилля з вивчення спадщини Шевченка. Що два роки шевченківські конференції проходять на базі Черкаського національного університету ім. Б. Хмельницького, їх матеріали публікують у відповідних збірниках. Крім того, Центр шевченкознавчих досліджень згаданого університету за активної підтримки Інституту літератури випускає спеціалізований щорічник «Шевченків світ», в якому запропоновано широкий спектр наукових матеріалів: від републікацій до найновіших джерелознавчих праць. Доповіді, виголошені на щорічних шевченківських зібраннях у Київському національному університеті ім. Тараса Шевченка, науковці друкують у збірнику «Шевченкознавчі студії».

Втім, шевченкознавство в останні 15 років подекуди відчуває труднощі розвитку. З відходом старшого покоління шевченкознавців гостро бракує істориків літератури відповідної кваліфікації, що володіли б навичками архівних пошуків, джерелознавчої роботи загалом, оперували б усім масивом інформації про біографію Шевченка, його оточення, історію побутування творів та інше. Рятують ситуацію наукові працівники – «суміжники», що займаються проблемами класичної літератури, зокрема першої половини XIX століття, і частково – творчістю Шевченка.

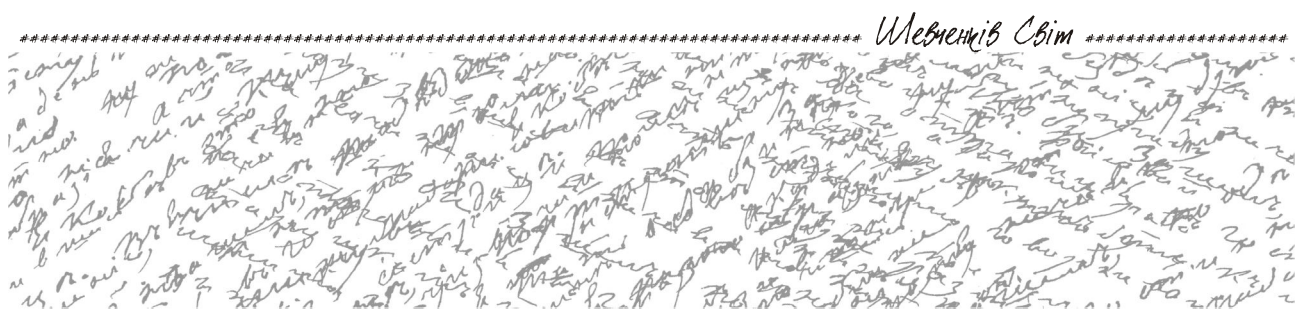
Вкрай необхідним на сьогодні є кількатомне науково-критичне видання найбільш достовірних мемуарів про Шевченка. Тексти спогадів треба подати справді за першодруками чи автографами, багато з яких нині – за межами України, підготувати до них ґрунтовні коментарі. Шевченкознавці давно чекають на оновлену академічну біографію Шевченка, в якій було б враховано всі приступні джерела, перевірено відомі на сьогодні факти з життя й творчості поета. Гостро відчувається потреба й у зведенні матеріалів «Шевченко в епістолярії третіх осіб».

Недосяжною мрією залишається поки повна бібліографія літератури про Шевченка. Радянські бібліографії, найкращою з яких можна визнати хіба що за 1960–1964 роки (1968, уклад Ф. Сарана), характеризуються вибірковістю. Після 1989 р. реєстрація літератури про Шевченка має вигляд матеріалів до бібліографії, тоді як за останні два десятиліття кількість публікацій виросла в геометричній прогресії, що, втім, не завжди означає зростання їх якості. Чи не тому основна вада сучасних шевченкознавчих праць – відсутність розгляду історії питання. Це зумовлює численні повтори давно відомої інформації замість руху вперед, упровадження нових матеріалів, свіжих інтерпретацій, ґрунтованих на всебічному вивченні публікацій попередників. Тематику дисертаційних робіт необхідно переорієнтувати з інтерпретації поезії на дослідження першоджерел, адже не секрет, що в шевченкознавстві циркулює немало легенд і недостовірних тверджень, розтиражованих у численних працях.

Відсутність фахових дискусій становить нині одну з найбільших проблем. Мова саме про професійну критику, адже шевченкознавство тепер стало ледь не всенародним – кожен може висловити своє розуміння постаті Шевченка, що, проте, не означає, ніби будь-хто може впливати на укладання Повного зібрання творів Шевченка чи тематико-експозиційного плану Національного музею Тараса Шевченка.

Одним із чільних завдань має стати підготовка на основі шести томів дванадцятитомника за тією самою концепцією нового Повного зібрання літературної спадщини Шевченка вже в десяти томах. Поезію варто подати в чотирьох томах за відповідними усталеними періодами творчості Шевченка, тобто так, як у чиказькому виданні за редакцією П. Зайцева, повісті – томи 5–7, щоденник, статті та інше – т. 8, листи – т. 9–10. Реальний коментар потребує істотного розширення. Водночас інші редакції та варіанти навіть за умови незначних відмінностей варто було б для зручності дослідників і читачів подавати в повному обсязі, виділяючи півжирним шрифтом або іншими умовними позначеннями рядки, які відрізняються від основного тексту. Навіть у таких скромних межах ця робота займе не один рік.

Одне слово, сучасне шевченкознавство має звернутися *ad fontes*: здійснити всеохопну ревізію відомостей про життя Шевченка, спостережень над поетикою творчості, осмислити історію власного розвитку тощо. І тільки після цього

накреслювати нові перспективи подальшого наукового студіювання спадщини митця в найближчі роки.

Загалом останні півтора десятиліття засвідчують поступальний розвиток шевченкознавства, каталізований не в останню чергу наближенням 200-літнього ювілею від дня народження поета. Плідне застосування новітніх літературознавчих методологій, уведення до наукового вжитку нових фактів і архівних документів, істотне розширення тематики досліджень – все це дає надію на подальше зростання шевченкознавства.

Summary. Boron O. The article summarizes the main Shevchenko studies publications for the latest 15 years. A few obstacles preventing the dynamic development of Shevchenko studies are mentioned. Prospects for further research of Shevchenko's heritage are outlined.

Key words: *Shevchenko studies, development, a topical task.*